

Р. Р. Сливка

*Кафедра географії і природознавства
Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника
romanslyvka@i.ua*

Л. В. Сливка

*Кафедра українознавства і філософії
Івано-Франківський національний медичний університет*

ПЕРСПЕКТИВНІ ГЕОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ У ВИВЧЕННІ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Постановка проблеми. Серед проблем, які потребують постійного реагування зі сторони держав та інших суб'єктів міжнародного права є територіально-політичні конфлікти. Для нашої країни все ще актуальною залишається проблема врегулювання територіально-політичних суперечностей із сусідніми державами. Вона періодично стає предметом гострих політичних дискусій як в Україні, так і в сусідніх державах. У регіональному вимірі наша держава зазнає прямого і опосередкованого впливу територіально-політичних конфліктів, що перебувають в латентній, або ж відкритій фазі розвитку. Це позначається на рівні безпеки країни. В глобальному масштабі Україна знаходиться в контактній зоні різних політичних, ціннісних систем, що безумовно провокує напруженість по геополітичних осях Захід-Схід та Північ- Південь.

Такі особливості політико-географічного положення держави обумовлюють прискіпливу увагу до територіально-політичних конфліктів як об'єкта наукового дослідження. Очевидною є міждисциплінарна природа конфліктологічних студій. Кожна із суспільних наук робить вагомий внесок у її розвиток, найбільше: історія, міжнародне право, геополітика, соціологія, теорія міжнародних відносин. Нажаль, географія залишається на периферії сучасного геоконфліктологічного дискурсу. Це при тому, що основним об'єктом дослідження є територія і її властивості. У суспільній географії сформувалось чітке уявлення про предметну область політичної географії,

якою є територіальна організація політичного життя суспільства. Конфлікт щодо статусу і належності території, як явище, стан і політичний процес, є проявом територіальної організації політичного життя суспільства. Отже, конфлікти цілком виправдано вивчати з точки зору їх розгортання і функціонування в просторі, їх територіальної структури, обумовленості їх розвитку географічними чинниками, а це цілком відноситься до методологічного поля географії.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Ренесанс політичної географії і геополітики в період холодної війни на Заході і у пострадянський період в країнах ЦСЄ зробив геоконфліктологічний дискурс популярним на межі ХХ і ХХІ століть. Однак потужний вплив ідеологічного чинника обумовив певний суб'єктивізм і прихильність до спрощеного тлумачення природи і причин конфліктів авторами багатьох праць в галузі політичної географії і геополітики. Вважаємо, що сучасна географія володіє належним методологічним арсеналом для того, щоб дати максимально об'єктивну оцінку розвитку геоконфліктологічної ситуації у світі і уникати необґрунтованого позитивізму при оцінці політико-географічного положення України, вивчати деструктивні процеси всередині країни, найближчому порубіжжю, регіоні та світі у цілому, що в кінцевому результаті допоможе оптимізувати територіально-політичну систему держави.

Географія на сучасному етапі свого розвитку перебуває під впливом соціологізації дослідницьких підходів. Це означає відхід від традиційних об'єктів досліджень (промисловість, сільське господарство, транспорт, населення) і пошуку нових, серед яких є і територіально-політичні конфлікти. Інформатизація географії, яка зумовлена технологічним поступом, створює нові можливості для обробки величезного масиву інформації про конфлікти у вигляді географічних інформаційних систем і електронних карт.

Для географів проблематика конфліктів не є новою і висвітлювалася у працях класиків науки Ф. Ратцеля, Дж. Г. Макіндера, І. Боумана, Д. Харвея,

П. Тейлора, С. Рудницького, М. Колосова. В рамках радикальної школи географії та зусиллями вчених, які згуртувалися навколо редакції журналу «Антипод» є значні напрацювання у з'ясуванні природи соціальних конфліктів та закономірностей їх просторового поширення. Українські географи все частіше звертаються до теми територіально-політичних конфліктів. Серед них М. Багров, А. Гольцов, М. Дністрянський, М. Мацяк, О. Шаблій, О. Швець. Все частіше відбуваються наукові географічні і міждисциплінарні конференції з геоконфліктологічною проблематикою на порядку денному.

Мета даної публікації – визначити перспективні напрямки географічного дослідження територіально-політичних конфліктів. **Завдання** – довести актуальність дослідження конфлікту як суспільно- географічного процесу, важливість використання діяльнісної парадигми в географічних дослідженнях, врахування важливості суб'єкт – об'єктних відносин учасників конфлікту і їх наукової інтерпретації.

В одному з найкращих, на нашу думку, вітчизняних підручників з «Конфліктології» за редакцією професорів Л.М. Герасіної та М.І. Панова (2002 р.) зазначено, що об'єктом конфліктології є суспільство, але специфічною стороною її об'єкта є так звані розбалансовані, нестабільні соціальні сфери і системи, близькі до аномії, зокрема маргінальні соціальні феномени, девіантна поведінка тощо. Тому предмет конфліктологічної науки – сутність, причини, форми, динаміки соціальних конфліктів та шляхи їх розв'язання і попередження [3, с.3-4]. Наведене визначення об'єкту і предмету дослідження загалом відповідає географічному підходу у дослідженні територіально-політичних конфліктів (ТПК).

Ми розуміємо це явище як *боротьбу двох або декількох суб'єктів міжнародних відносин за владу над територією, суверенне право визначати її статус і використовувати ресурси, які вона містить* [7, с.293].

Не кожний з цих конфліктів вважатимемо за політичний. В політичній географії предметом аналізу виступають винятково ті суперечності,

наслідком яких може бути докорінна зміна політичного статусу території, а це, в свою чергу, зачіпає життєві інтереси значних політично-організованих спільнот, наприклад етно-конфесійних груп, великих суспільних класів чи прошарків, держав, міждержавних союзів, недержавних суб'єктів і акторів міжнародних відносин (релігійних лідерів, ТНК, надбагатих підприємців, партизанських і терористичних рухів, організованих злочинних транснаціональних мереж та ін.).

Геоконфліктологія – новий науковий напрям, який розвивається на стику географії і конфліктології. Загальним об'єктом дослідження суспільної географії, до якої включаємо геоконфліктологію, вважаємо також суспільство, а специфічним предметом – територіальну організацію і динаміку нестабільних соціо-територіальних систем, якими є райони ТПК.

За визначенням М.І. Пірен, конфліктологія — «наука в багатьох вимірах: вона охоплює людину, її місце в природі, людському суспільстві і специфіку психологічних оцінок та внутрішньоособистих вимірів. Конфліктологія – міждисциплінарна галузь знань. У ній мають місце поняття та категорії багатьох наук, які певною мірою пов'язані з проблемами життя і розвитку» [8]. Отже, цілком природним вважаємо розвивати географічний спосіб аналізу конфліктів.

У посібнику «Конфліктологія» автори виділяють низку методологічних принципів дослідження конфлікту як явища, зокрема:

- 1) діалектичного розвитку;
- 2) принцип всезагального зв'язку;
- 3) принцип діалектичної єдності теорії, експерименту і практики;
- 4) принцип системності;
- 5) принцип історизму;
- 6) принцип об'єктивності (з врахуванням точки зору суб'єкта, що пізнає) [3].

Ми повністю поділяємо всі зазначені принципи, але вважаємо за необхідне додати до переліку принцип географізму. Нажаль ми не знаходимо у вітчизняних працях у сфері конфліктології чіткого розуміння значення врахування специфічних географічних умов, в яких розгортаються конфлікти. А також географічних чинників, які можуть мати прямий чи опосередкований вплив на розвиток

конфлікту. Також слід чітко розуміти, що конфлікт можна розглядати як географічний процес, який має такі просторові характеристики як географічне положення району конфлікту, її морфометричні характеристики, територіальну структуру (серцевину, периферію), а також межі поширення, які змінюються залежно від стадії конфлікту. Доцільність використання принципу географізму підсилюються, коли мова йде про територіально-політичний конфлікт, де об'єктом суперечки виступає територія чи її окремі складові та властивості.

Як справедливо зазначає О. Топчієв, географічний підхід спрямований на розвиток об'єктів і явищ у просторі. Прерогативою географії є просторова систематика складових ландшафтної оболонки. Всі науки користуються історичним підходом, розглядають об'єкти своїх досліджень у динаміці, часових змінах, розвитку. Так само загальнонауковий статус має і географічний підхід, за яким об'єкти досліджень різних наук досліджують за їх впорядкованістю відносно земного простору. Взаємодія часового і просторового розвитку є складною загальнометодологічно. Проблемою: як, яким способом необхідно досліджувати розвиток тих чи інших явищ у часі і просторі – і нарізно як два напрямки, і поєднано як єдиний процес [9, с.186-187].

Недооцінка географічного підходу робить конфліктологічне дослідження надто абстрактним і відірваним від реальності. Звичайно, ми розуміємо, що використання географічного підходу дискредитовано в першій половині ХХ ст. такими апологетами вульгарного географічного детермінізму і енвайроменталізму як Е. Семпл та К. Гаусгофер. Тому важливо не перейти тонку грань між популяризацією географічного світогляду та псевдонауковою інтерпретацією світу в дусі ранніх геополітиків з їх соціал-дарвіністським тлумаченням природи держав та конфліктів між ними. З іншої сторони, на межі ХХ-ХХІ ст. зустрічаємо спрощене тлумачення природи конфліктів на кшталт «балканізації», «арки нестабільності», «осі зла», «великої шахівниці», «лімітрофу» чи

«африканізації» і штучне проектування конфліктних моделей з одних регіонів на інші без врахування індивідуальності їх природних умов і специфіки соціально- економічного розвитку.

Як і інші географічні процеси, ТПК можна розглядати як процес послідовної зміни станів, стадій розвитку. Всі географічні явища розвиваються, змінюються в часі. Суспільно-географічні процеси можуть розглядатися покомпонентно – геодемографічні, геополітичні, геокультурні (геоцивілізаційні) процеси, або інтегровано – процеси заселення та господарського освоєння території та ін. [9, с.187]. Отже, ТПК розглядаємо як геополітичний, або ж політико-географічний процес, який у своєму розвитку має низку фаз. Розвиток конфлікту фактично один і той самий: передконфліктна ситуація, власне конфлікт (інцидент), ескалація конфлікту (коли відбуваються окремі його акти), кульмінація (найбільше загострення конфлікту), завершення конфлікту [2, с.413-414]. Припинення конфлікту не означає автоматичного припинення існування конфліктної ситуації, тому конфлікт може переходити з відкритої фази знову в латентну – постконфліктну.

Пропонуємо використати понятійно-термінологічну систему Е. Алаєва, яка відображає головні напрямки досліджень суспільно-географічних явищ. Ця відома логічна система охоплює територіально-структурні, компонентно-структурні, вертикально-структурні та хроноструктурні процеси [9, с.197].

Важливим попереднім внеском у типізації політико-географічних процесів є праця Склярської Л., де використано запропоновані Е. Алаєвим територіально-структурні і компонентно-структурні параметри процесів [5]. Наш аналіз вертикально-структурних політико- географічних процесів доводить, що для системи міжнародних відносин є притаманним процес ієрархізації геополітичних статусів окремих держав і їх регіонів. Він суттєво впливає на здатність держави вирішувати її ТПК [6]. Перспективним напрямком є вивчення хроно- структурних політико-географічних процесів у

їх дотичності до геоконфліктологічної проблематики.

Краще зрозуміти природу конфлікту як територіально-політичного процесу допомагає діяльнісна парадигма суспільної географії. Ми виходимо з уявлення, що у випадку, коли різні види життєдіяльності певної територіальної спільноти знаходяться під загрозою, то це позначається на конфліктних відносинах з іншими територіальними спільнотами, які провокують такі зміни.

Теорія аналізу окремих видів життєдіяльності територіальної групи населення в українській географії розроблена М. Фащевським. Згідно визначення вченого, життєдіяльність населення – це складний комплекс взаємодій територіальної спільноти людей з оточуючим середовищем, що охоплюють усі сфери людського життя. Життєдіяльність населення знаходить вираз у вигляді різноманітних соціально-економічних та соціо-природних відносин, які мають суспільний характер [9].

Ці відносини здійснюються як на рівні окремої особи, так і людських спільнот, організованих за соціальною чи територіальною ознаками, і здійснюються в певні види діяльності. Все це створює для кожної спільноти специфічний спосіб життя. Він є сукупністю способів прояву різних сторін їх життєдіяльності, що знаходять вираз у різноманітті її структури. Якщо «спосіб життя» трактувати як систему діяльності для забезпечення людських потреб, то вивчення способу життя спільноти у конфліктному регіоні, на нашу думку, вимагає розгляду його окремих складових: відтворювальної, трудової, розселенської, споживчої, екологічної, політичної, військової видів діяльності. Глибинна трансформація будь-якої з них може призвести до політико-територіального конфлікту.

Порушення кожного з окремих видів діяльності змінює загалом спосіб життя населення. Ці зміни можуть бути спричинені взаємодією певної групи населення із сусідніми людськими спільнотами у спірних територіях. Певний набір змін у одному, декількох чи у всіх компонентах способу життя може спровокувати ТПК. Виділяємо такі типи конфліктів за кількістю видів

діяльності, які стали підставою конфлікту: 1) однокомпонентні (наприклад, духовно-культурна складова); 2) багатокомпонентні (поєднання декількох складових, наприклад духовно-культурної і трудової); 3) конфлікти способу життя (всі складові способу життя). Можна припустити, що саме багатокомпонентні конфлікти і конфлікти способу життя є найбільш небезпечними і напруженими.

Табл.1. Схематичне бачення політики щодо простору етнічних меншин (за О. Їфтачелем) [11]

Етнічний простір	Характер політики		
	жорстка	спрямована на збереження status quo	примирювальна
Дім	руйнування / маргіналізація	апатія	сприяння
Власність	зниження вартості	«ринкові механізми»	розвиток
Громада	підрив / обмеження	обмежений контроль	індиферентна
Гетто / анклав	створення / збереження	збереження	захист / відкриті кордони
Сфера впливу	підрив	обмеження	сприяння
Священні місця	мінімізація	нейтральна	поширення
Бідні передмістя	криміналізація	ігнорування	вибіркова легалізація
Місто	гегемонія більшості	контроль більшості	розподіл влади

Земля	експропріація / обмеження використання	незначні зміни	пропорційний розподіл / реституція власності
Регіон	заперечення існування / підрив	обмеження	сприяння
Територія / батьківщина	заперечення існування	заперечення існування	автономія
Діаспора	«обрубування» зв'язків	обмеження зв'язків	індеферентна

Період постнекласичної науки, що триває нині, вирізняє така характеристика як людиновимірність (суб'єкт-об'єктний підхід). Визначається необхідність наукового дослідження не об'єкту як такого, а суб'єкт-об'єктних зв'язків. Суб'єкт при цьому розглядається і як частина об'єкту дослідження, і як його усвідомлювач. Важливого значення набуває рефлексія – самопізнання розвитку наукових досліджень [4]. Конфлікти зумовлені не тільки об'єктивними, але й суб'єктивними чинниками (історичними, соціальними, економічними, релігійними, географічними і т.д.). Суб'єктивні чинники – це стимули конфліктних дій, обумовлені особистісними уявленнями чи ілюзорними обставинами. Іноді це стосується етносів, які схильні шукати конфліктну ситуацію там, де її немає взагалі [3, с.141]. Ізраїльський дослідник проблематики етнічних конфліктів О. Їфтachel (O. Yiftachel) запропонував у цьому зв'язку цікаву модель взаємозалежності певних територіальних форм організації життя етносу і суб'єктивного сприйняття етнічних меншин більшістю, яке демонструє характер етнополітики в тій чи іншій державі (Табл. 1).

Російські політологи Є. Паїн і А. Попов аналізуючи природу конфліктів, зазначають, що по-перше, це конфлікти стереотипів, тобто та стадія конфлікту, коли суб'єкти ще чітко не усвідомили причин протиріч, але щодо опонента створюють негативний образ "недружного сусіда" "небажаної групи". По-друге, це "конфлікти ідей", характерною рисою яких є висунення певних претензій. По-третє, це конфлікти дії, до яких вчені відносять мітинги, демонстрації, пікети, прийняття інституційних рішень, аж до відкритих зіткнень [1, с.109].

Отже, на сьогодні можливим напрямком розвитку геоконфліктології є ментальна географія конфлікту, яка займатиметься вивченням сприйняття та інтерпретації окремих територіальних структур сторонами конфлікту.

Географи XIX-XX ст. мимоволі, або ж свідомо долучилися до формування стереотипів про територіально-політичний устрій світу. Багато їхніх ідей виправдовували і виправдовують до сьогодні експанціоналізм у його крайніх формах. Висунення територіальних претензій, обґрунтування «історичних прав» на цілі регіони і навіть країни не обходиться без підготовки наукового підґрунтя зі сторони фахівців-істориків, географів, політологів. З цієї точки зору деконструкція гегемоністських міфів і геополітичних псевдоконцепцій є одним із найважливіших завдань геоконфліктології. Вона має важливе прикладне значення для впровадження збалансованої зовнішньої політики держави.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Застосування сучасних методичних підходів географії (процесуального, діяльнісного, суб'єкт-об'єктного) повинно забезпечити більш різностороннє висвітлення структури і динаміки територіально-політичного конфлікту та суттєво доповнити загальну теорію конфліктології як науки. Зокрема,

допомогти упорядкувати понятійно-термінологічний апарат, збагатити його новими поняттями і категоріями. Вважаємо, що міждисциплінарний підхід в конфліктологічних дослідженнях не буде ефективним без коректного застосування відомостей про закономірності розвитку антропосфери.

Отримані знання можуть бути використані для доповнення теорії географії загалом і політичної географії зокрема, удосконалення практики картографування міжнародних явищ і процесів, більш повного наповнення геоконфліктологічною проблематикою навчальних підручників та довідкових видань, врахування географічного підходу у вирішенні конфліктних і постконфліктних ситуацій.

Література

1. Антонюк О. Етнополітичні конфлікти (динаміка і типологія) // Малий етнополітичний словник / О.В. Антонюк, В.І. Волобуєв, М.Ф. Головатий та ін. – К.: МАУП, 2005. – С.108-110.
2. Головатий А. Конфлікт політичний // Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. видання / За ред. Головатого Миколи Федоровича, Антонюка Олександра Васильовича. – К.: МАУП, 2005. – С.413-414.
3. Конфліктологія: [Підручник для студентів вищих навчальних закладів юрид. спец.] / Л.М. Герасіна, М.І. Панов, Н.П. Осипова та ін.; за ред. професорів Л.М. Герасіної та М.І. Панова. – Харків: Право, 2002. – 256 с.
4. Мезенцев К. Регіональне суспільно-географічне прогнозування: Електронний підручник / Костянтин Мезенцев. – К., 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.geoukyiv.org/pdf/Mezentsev_2005.pdf
5. Склярська О. Політико-географічні процеси в прикордонних районах Закарпатської і Чернівецької областей : монографія / Оксана Склярська. – Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011 – 228с.
6. Сливка Р. Вплив вертикально-структурних політико-географічних процесів на геоконфліктологічну ситуацію в світі / Роман Сливка // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2012. – Вип.40. – Ч.2. – с.144-151.
7. Сливка Р. Особливості використання поняття «політико-територіальний конфлікт» в географії // Роман Сливка / Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия география. – Т. 24 (63). - № 2. – часть 1. – С. 290-294.
8. Словник-довідник термінів з конфліктології / Під ред. проф. М. І. Пірен, проф. Г. В. Ложкіна. – Київ-Чернівці, 1995.
9. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / Олександр Григорович Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
10. Фашевский Н.П. Территориальная организация жизнедеятельности населения / Н.П. Фашевский, Т.М. Палий, Т.М. Немченко, А.Г. Старостенко. – К., 1992. – 135с.
11. Yiftachel O. Ethnic conflict / Oren Yiftachel // International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes / [Editors-in-Chief Rob Kitchin, and Nigel Thrift]. – Amsterdam: Elsevier, 2009. – Vol.2. – 2009. – P.601-607.